

UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA

Tina Lipar

PODOBA BOGA PRI OTROKU IN MLADOSTNIKU
DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA

Univerzitetni študijski program Teološki in religijski študiji

Tina Lipar

PODOBA BOGA PRI OTROKU IN MLADOSTNIKU
DIPLOMSKO DELO

Mentor: prof. dr. Stanko Gerjolj

Ljubljana, 2017

ZAHVALA

Hvala družini, ki me je spodbujala, podpirala in mi omogočila vse potrebne pogoje za študij ter pisanje diplomskega dela. Hvala sošolkama Teji in Danieli za pomoč in vse pogovore, ki so neštetokrat trčili ob meje našega vedenja ter spoznanja.

Hvala mentorju prof. dr. Stanku Gerjolju za strokovno pomoč. Hvala bratu Roku za tehnično pomoč. Hvala ge. Baša za lektoriranje.

Hvala teti Ivanki in drugim vzgojiteljicam Marijinega vrtca iz Cerkelj na Gorenjskem. Hvala katehetom in katehistinjam župnij Šenčur in Cerklje na Gorenjskem, ki so z menoj sodelovali pri raziskavi.

»Vse delajte brez godrnjanja in preračunljivosti, da boste neoporečni in nepokvarjeni, brezgrajni Božji otroci sredi sprijenega in pokvarjenega rodu, med katerim žarite na svetu kakor zvezde.«

(Flp 2,14–15)

KAZALO

UVOD	5
1. RAZVOJ OTROKA	6
1.1 Razvoj podobe boga po starostnih skupinah	8
1.1.1 Od rojstva do prvega leta starosti	8
1.1.2 Od prvega do tretjega leta starosti	9
1.1.3 Od tretjega do šestega leta starosti	10
1.1.4 Od šestega do dvanajstega leta starosti	12
1.1.5 Od dvanajstega leta starosti dalje	14
2. TEORIJE O VERSKEM RAZVOJU	15
2.1 Jean Piaget (1896–1980)	15
2.2 Gordon Allport (1897–1967)	16
2.3 Ronald Goldman (1922–)	16
2.4 Erik Erikson (1902–1994)	17
2.5 James W. Fowler (1940–2015)	18
2.5.1 Stopnje verovanja	19
2.5.2 Kritično ovrednotenje Fowlerjevega prispevka	21
3. EMPIRIČNI DEL	23
3.1 Od rojstva do prvega leta starosti	23
3.2 Od prvega do tretjega leta starosti	24
3.3 Od tretjega do šestega leta starosti	24
3.4 Od šestega do dvanajstega leta starosti	25
3.4.1 Veroučenci prvega razreda	25
3.4.2 Veroučenci drugega razreda	26
3.4.3 Veroučenci petega razreda	26
3.5 Od dvanajstega leta starosti dalje	28
3.5.1 Veroučenci šestega razreda	28
3.5.2 Veroučenci devetega razreda	30
SKLEP	32

POVZETEK IN KLJUČNE BESEDE	35
ABSTRACT AND KEYWORDS.....	36
SEZNAM REFERENC	37
PRILOGE	i
PRILOGA 1: Veroučenci petega razreda	ii
PRILOGA 2: Veroučenci šestega razreda	iii
PRILOGA 3: Veroučenci devetega razreda	iv
PRILOGA 4: Vprašalnik o osebnem doživljanju Boga.....	v

UVOD

V diplomskem delu smo se lotili vprašanja podobe boga pri različnih starostnih skupinah otrok in mladostnikov. Zanimala nas je konkretna podoba boga, kdaj in zakaj se pojavi, prav tako smo se ukvarjali z vprašanji, kdaj se začne podoba boga spreminjati, kateri dejavniki vplivajo na te spremembe, kako podoba boga vpliva na trenutni in kasnejši psihološki razvoj človeške osebe. Pri svojem raziskovanju smo poskušali upoštevati fizični razvoj, nastanek kognitivnih shem ter psihološko rast otroka v samostojno in trdno osebnost, vlogo okolja in družbe, predvsem pa staršev, saj so roditelji, vzgojitelji in prvi učitelji otroka. Z diplomskim delom želimo s pomočjo različne strokovne literature in empiričnega preverjanja priti do skupnega dognanja o podobi krščanskega boga, ki bo nenazadnje lahko koristilo ne le staršem, temveč tudi katehetom in drugim vzgojiteljem pri poučevanju otrok o Bogu in veri. S sintezo teorije in prakse bodo lažje prepoznavali predstave ter načine razmišljanja otrok in mladostnikov.

V prvem delu smo predstavili mnenja, analize in spoznanja različnih strokovnjakov, ki so dobro podkovani na področju psihologije, medtem ko jim ni tuje niti poznavanje človeške fiziologije ali teologije, kar je pomembno za naše diplomsko delo. Prva leta življenja se odražajo kot nekakšen temelj drži odrasle človeške osebe, zato fizična in psihična rast majhnega otroka ne sme biti zanemarljiva. Pri tem ne moremo pozabiti, da je zaradi dejstva, da se človek udejanja oziroma uresničuje v polnosti šele, ko vstopa v odnose z drugimi osebami, otrokov napredek je v večji meri odvisen od ljudi, ki so mu najbližji – to so največkrat starši, oče in mati. Predvsem mama je tista oseba, s katero naveže novorojeno človeško bitje primarno vez, ki postane v kasnejših letih model za umestitev podobe boga.

V drugem delu smo uporabili empirične metode, s katerimi smo ugotavljali, kako si otroci in mladostniki, ki načeloma prihajajo iz krščanskega okolja, dejansko predstavljajo Boga. Svoje predstave so nam izrazili preko pogovora, risanja ter odgovorov na vnaprej izdelana vprašalnika.

Pri sklepnem delu diplomskega dela smo njihove odgovore ovrednotili na podlagi strokovnih dejstev, seveda pa dopuščamo možnost, da pride do odstopanja med teorijo in prakso, ki se lahko pojavi zaradi najrazličnejših dejavnikov.

1. RAZVOJ OTROKA

Človek primarno živi kot bitje odnosov, saj ves čas hrepeni po dialogu, po »biti z drugim«, kar mu edino lahko omogoči celostni razvoj lastne osebnosti. Predpostavljamo, da se v medsebojnih odnosih jaz-ti oziroma medosebnem psihičnem prostoru ustvarja med drugim tudi prostor sakralnega, prostor, kjer biva Bog. Psihoanalitičarka Rizzuto se sklicuje pri ugotovitvah, da se istočasno z razvojem posameznikove osebnostne identitete razvija intrapsihična podoba Boga, ravno na svetopisemsko poročilo o stvarjenju (1 Mz 6,2–27), ki govori, da je Bog ustvaril človeka po svoji podobi. Po mnenju Rizzutove in še nekaterih drugih psihoanalitikov je začetek in temelj razvoja otrokove osebnosti in podobe Boga ravno družinsko okolje, kjer novorojeni otrok preko staršev prvič stopi v odnos. Seveda je normalno, da podoba Boga, ki se zaradi globokega notranjega doživljanja ljubezni ustvarja v njem pred petim in šestim letom starosti, ne ustreza še institucionalnem vidiku religije. Do te stopnje pride šele kasneje, saj se proces oblikovanja intrapsihične podobe nikoli ne konča. Z otrokovim razvojem v mladostnika ta podoba postaja vedno manj starševska in vedno bolj splošna. Podoba se ne spreminja in razvija zavestno iz otrokove domišljije, ampak iz nezavednega izkustva življenja. (Gostečnik 2006, 306–309)

Ana-Maria Rizzuto je za podlago svojega psihoanalitičnega dela vzela Freudovo mesto staršev, še posebej očeta, pri izoblikovanju intrapsihične podobe Boga nekega posameznika, čeprav se je zavedala, da je odnos med Bogom in človekom mnogo bolj zapleten kot človeški odnosi, ne glede na starost. Raziskavo je izvedla z vprašalnikom, ki ga je razdelila svojim pacientom, saj ji statistična analiza ni mogla ponuditi dovolj obširnih podatkov, rezultatov in odgovorov. Ključna ugotovitev raziskave je bila, da v procesu razvoja človeka ne pride zgolj do mentalne podobe, temveč do pravega formiranja intrapsihične podobe Boga, z vsemi psihičnimi, razvojnimi in relacijskimi spremembami. Proces imenuje »rojstvo živega Boga«, do katerega privedejo različni dejavniki, viri in razvojne stopnje. Izpostavila je, da so najpomembnejša doživetja ter izkustva otroka pred tretjim letom starosti. Potem želi otrok iz svoje radovednosti dobiti odgovore na vsak njegov »zakaj«, kar ga posledično pripelje tudi do superiornega bitja. Ker že starši igrajo v življenju otroka vlogo velikih ter mogočnih bitij, se zdi, da je ideja o Bogu zanj popolnoma lahko sprejemljiva. Z otrokovim odraščanjem se ta najbolj

osebna in prva intrapsihična podoba Boga, po navadi zaradi zasluge staršev, sčasoma sreča ter nato zlije z Bogom uradne religije. Rizzutova tak trenutek poimenuje kot »drugo rojstvo Boga«. V nadaljnjem življenju vsaka razvojna faza pomeni »krizo vere«, v kateri se intrapsihična podoba predela, da bi ustrezala novi obliki posameznikove identitete. (Gostečnik 2006, 317–320)

Omeniti moramo še dva ključna poudarka raziskave argentinske psihoanalitičarke. Prvi poudarek razlikuje med konceptom Boga, ki je »Bog učenjakov in teologov«, kar pomeni, da ostaja na zavestni ravni in se nas ne dotakne preveč, ter intrapsihično podobo, o kateri govorimo že v prejšnjih odstavkih in predstavlja Boga podob, čutenj, spominov iz zgodnjega otroštva, ki nas gane emocionalno. Drugi poudarek pa je sklepna teza, ki zagovarja stališče, da čisto vsak, normalno vzgojen otrok, v sebi razvije intrapsihično podobo Boga, vendar ni nujno, da le-ta postane temelj njegovega religioznega življenja – lahko namreč ostane v latentnem stanju ter biva v podzavesti. (Gostečnik 2006, 320–321)

Sofia Cavalletti, soustanoviteljica Katehetskega centra za otroke in odrasle v Rimu, je pri svojem delu prišla do ugotovitve, da so odzivi otrok, čeprav prihajajo iz različnih delov sveta in bolj ali manj religioznih okolij, na določene teme vselej enaki. Hrepenenje po varnosti in odnosih presega vse racionalne zadržke, zato Stanko Gerjolj meni, da je religiozna razsežnost otroku pisana na kožo. Otrok se »vrže« v odnos z Bogom, medtem, ko mu Bog daje skrivnostni občutek, da je izbran, sprejet in ljubljen. (Cavalletti 2008, 12–13) Cavallettijeva poudarja, da religiozno doživetje poteši najglobljo lakoto otroka, saj človek mora ljubiti ter biti ljubljen. Ker je Božja ljubezen neskončno univerzalna, mu je ne more dati nobeno človeško bitje. »Otrok se torej ne obrača k Bogu, ker išče nadomestilo, marveč zaradi globoke naravne potrebe« (Cavalletti 2008, 39). Zdi se, da skrivnostna vez med Bogom in otrokom nekako presega vsakršen religiozni pouk, čeprav je tudi slednji pomemben. (Cavalletti 2008, 12–16)

1.1 Razvoj podobe boga po starostnih skupinah

1.1.1 Od rojstva do prvega leta starosti

V tem obdobju predstavlja največjo vlogo mati, ki novorojenega otroka hrani in zanj skrbi, medtem ko je slednji na začetku še izrazito pasiven, saj zgolj sprejema materine čutne dražljaje, se uči in nato posledično preide v stanje počitka. Z vsakim dnevom je otrok bolj sposoben ponavljati dejanja, gibe, glasove, ki prinašajo zadovoljitev. Prav tako se uči boljšega povratnega delovanja, kajti spoznava posledice. V drugi polovici prvega leta postaja njegovo vedenje organizirano in diferencirano, predvsem zaradi odnosa z materjo. Roditeljica ga ne le hrani, marveč mu ponudi ustrezne ter potrebne dražljaje. Če se otrok in mati »uskladita«, prvi doseže notranje uravnovešeno stanje, ki mu omogoči, da zmore do določene mere že obvladovati svoje telo. Da se odnos lahko vzpostavi, mora priti do separacije in individualizacije, ki poteka v več stopnjah. Na prvi, avtistični, otrok večinoma spi. Na drugi, simbiotični, otrok že več časa ostane buden, njegov največji dosežek pa je socialni nasmeh. Med četrtem in šestim mesecem otrok začne opazovati in z roko raziskovati materin obraz – takrat se vzpostavi prvo razlikovanje med dražljaji, ki prihajajo od zunaj, ter dražljaji, ki so njegovi lastni. Pri osmih mesecih naj bi otrok že znal ločevati obraze drugih ljudi, medtem ko mati ostane najpomembnejša oseba v njegovem življenju. Pri normalnem razvoju je tak otrok pri srečevanju tujih oseb izredno radoveden, pod pogojem, da je mati v bližini. Do prvega leta starosti se otrok dejansko loči od matere, čeprav z njo ohrani svojevrsten odnos. (Priatelj 2008, 21–24)

Prvo obdobje življenja pomeni grajenje pozitivnih ter negativnih intrapsihičnih podob jaza, drugih in seveda tudi Boga – negativna doživetja z materjo in očetom največkrat privedejo po podobe krutega Boga. Posledično postane cela družina »osnovni model za religiozna doživljanja« (Gostečnik 2006, 333), najbolj zaradi temeljnega zaupanja, ki ga otrok doživlja. Čeprav do že omenjenega procesa separacije prihaja, ni v tem času nikoli popolnoma dovršen, zato pravimo, da je »razumevanje vere predkonceptualno in predverbalno« (Gostečnik 2006, 333). Otrokov jaz namreč ni diferenciran, religiozno izkustvo pa ima nekakšno mistično obliko zlitja jaza z Bogom z močnim hrepenenjem po ljubezni, zelenosti, varnosti in podobno. (Gostečnik 2006, 331–334)

1.1.2 Od prvega do tretjega leta starosti

Obdobje, ko se otroku hitro razvija mišičevje, zato prijema stvari okrog sebe, začne govoriti in hoditi. Ko se uči posnemanja gest oseb, ki so zanj pomembne, in pri tem vidi, da ga občudujejo, želi neko aktivnost s ponosom neskončno dolgo ponavljati. Od matere se nauči otrok čistoče, predvsem osebne higijene. Sposoben je neki osebnih odločitev, poleg tega se v njegovem vedenju odraža vedno večje zanimanje in želja jaza po interakciji z realnim okoljem. Zaradi zaključevanja procesa diferenciacije in separacije od matere čuti večjo potrebo po tem, da je mati navzoča in da lahko z njo deli svoje občutke, izkušnje, sposobnosti ... Dejansko z vsem svojim početjem želi pridobiti njeno pozornost, naj govorimo o pozitivnem ali agresivnem obnašanju. (Priatelj 2008, 39–41)

V otroku se med drugim razvijajo nove kognitivne sheme, lahko rečemo celo, da gre skozi nekakšno »psihično rojstvo« (Gostečnik 2006, 335), ki prične z diferenciacijo jaza. Roditelji pri tem s pozitivnimi odzivi na otrokova dejanja pripomorejo k njegovemu samovrednotenju ter zadovoljstvu, otrok pa jim zaradi dobrega počutja posledično pripisuje idealistične kvalitete. Kohezija še krhkega jaza namreč zahteva idealizacijo starševske podobe in odvisnost od le-te, zato vsak namig na ločitev od idealizirane osebe v otroku povzroči veliko skrb. Če je imela do zdaj največjo vlogo mati, potem v tem obdobju pride na vrsto oče (faza zgodnje triangulacije) ter ostali člani družine, zato smemo trditi, da dobi intrapsihična podoba Boga tudi očetove značilnosti. Ker se ob očetovi prisotnosti v otroku prebudi želja po moči, lastnost vsemogočnosti preide na Boga. Religiozno doživljanje se vrti okoli napetosti med avtonomijo ter odvisnostjo (podrejenostjo). Če karakteristike tega obdobja prevladajo pri odraslem človeku, obstaja velika možnost, da slednji postane vraževeren (prikrivanje moči Boga z rituali in magijo) ali pa skrupulozen (strah, negotovost, da prizadeneš vsemogočno figuro). Ena od karakteristik podobe Boga je antropomorfnost, ki je povezana s posameznikovim emocionalnim doživljanjem in ne toliko s kognitivnimi dognanji. (Gostečnik 2006, 335–339)

Pri odraščanju otroka lahko, po mnenju Sofie Cavalletti, opazimo, da je zgodnje otroštvo čas tihe radosti nad Bogom. Privlačnost in veselje nad religioznim je edinstveno, saj otroka pomirja. Strokovnjaki potrjujejo, da se otrokove nadnaravne sposobnosti razlikujejo od naravnih, ki so največkrat odvisne od zunanjih spodbud. Čeprav gre za kratkotrajne »prebliske« v otroških mislih, nam ravno to omogoča kratek vpogled v

njihovo skrivnostno notranjost. Sposobnost, da otrok vidi in občuti nevidno ter neotipljivo, je v popolnem nasprotju z odraslim človekom, ki včasih doživlja religioznost kot napor ali boj. (Cavalletti 2008, 31–41)

1.1.3 Od tretjega do šestega leta starosti

Govorimo o tretji stopnji psihičnega razvoja, ko otrok že zmore nadzirati svoje telo, mišice, zato krepi svojo samostojnost, vendar ostaja nekako občutljiv v odnosu do svoje matere. Začetek gibalno-premičnega obdobja mu omogoči, da prestopi družinski okvir ter se sooči z novim socialnim okoljem, kot so park, vrtec in tako dalje. Zaradi razvoja kognitivnih shem je sposoben verbalne komunikacije, ki je čedalje boljša. To je občutno vidno v stalnem spraševanju o stvareh, ki so mu neznane, a vzbudijo njegovo pozornost in radovednost. Vse te sposobnosti gibanja in premikanja pa spremlja aktivna, živa domišljija, zato se otrok s sovrstniki rad igra in postavlja v vlogo odraslih. Med tretjim in četrtim letom se v njem oblikujejo prvi zametki vesti. Prav tako moramo omeniti otrokovo izredno odprtost do sočloveka ter prizadevanje, da bi osvojil svoj predmet ljubezni. V tem obdobju se pri dečkih in deklicah pojavi situacija ojdipovega oziroma elektrinega kompleksa, ki ima po mnenju Sigmunda Freuda močne čustvene posledice povezane z magičnimi strahovi in grozo, ki se odražajo v nočnih morah. Otrok mora zato preko otroških iger, prav tako tudi preko aktivnosti in soudeležnosti pri delu odraslih postopno integrirati psihično organizacijo jaza ter navzočnost druge človeške osebe, kar je pomembno pri oblikovanju podobe Boga. (Priatelj 2008, 55–59)

Otrok si predstavlja Boga z značilnostmi obeh staršev, čeprav očetove značilnosti prevladujejo. To dejstvo se razkrije v situacijah, ko nereligiozen človek noče sprejeti Boga, ker se je oče pojavljal v njegovem otroštvu kot strog, zastrašujoč in agresiven vzgojitelj. Do zdrave intrapsihične podobe Boga lahko pride le, če so odnosi med starši normalni ter nekonfliktni. (Gostečnik 2006, 339–340)

Za to obdobje je pomembno uvajanje otroka v molk in zbrano poslušanje, kar lahko dosežemo s pravljicami. Slednje so nekakšno predreligiozno besedišče, ki otroka pripravlja na spopad s svetom – na nezapleten način omenja po eni strani temne sile, nevarnosti, grožnje, po drugi pozitivne izkušnje, rešitev in upanje. Ker je konec vedno dober, to zveni že kot nekakšno bistvo verskega sporočila. Poleg poslušanja se lahko

otrok v tišini preko risanja in igranja nauči strmeti ter občudovati. Tako se odpre za globlje resničnosti in razvije ključno sposobnost, ki je potrebna za verovanje. (Nemetschek 1986, 22)

Odprtost za poslušanje je temeljni vzgojni element, saj v nobenem starostnem obdobju človek ni bolj sposoben poslušanja kot v zgodnjem otroštvu. To pa nikakor ne pomeni, da bo otrok sprejel vse, kar mu bo podano. Zavedati se moramo namreč, da se zahtevnih tem z otroki ne lotevamo dovolj resno. Kljub temu da je lažje uporabljati pomanjševalnice, kot so angelček, Bogec in podobno, je veliko bolje, če (najmlajšim) otrokom predstavimo velike stvarnosti z besedami, ki bodo tehtne. (Cavalletti 2008, 43–45) Uvajanje mlajših otrok v krščanstvo ni zgolj delo katehetov ali staršev, temveč je zahtevno delo celotne krščanske skupnosti. Predvsem se to kaže danes, ko število otrok, ki preživijo večino dneva v vrtcih in drugih ustanovah dnevnega varstva, vse bolj raste. Z religioznim oblikovanjem otroka je po prepričanju Cavallettijeve ter njenih sodelavcev potrebno začeti že v predšolski dobi. Kateheza, ki se začne okrog šestega leta starosti, lahko namreč otroku zamegli pravo podobo Boga. (Cavalletti 2008, 144–145)

Če je molitev prvi jasnejši izraz odnosa z Bogom, potem moramo reči, da otrok v prvih šestih letih svojega življenja moli tako, kot so ga naučili starši. Busslinger pravi: »Naši otroci v predšolski dobi radi poslušajo zgodbe v sočnem, slikovitem jeziku, kjer stvari oživijo, kjer so dobri nagrajeni in hudobni kaznovani. V njihovem gledanju na svet je vse možno in vse je med seboj povezano« (Busslinger 1989, 105). V nobenem primeru se otroci ne ukvarjajo s pomenom, z vsebino molitve, saj gre za nekakšno »ponavljanje« besed staršev. Morda bi lahko rekli, da se v teh letih začne otrokova prva faza razvoja molitve, za katero je značilna nedoločenost in neopredeljenost. (Burger 2008, 52–3)

Pristna molitev otrok v zgodnjem otroštvu ni podobna tisti, ki jo izgovarjajo odrasli. Otroci molijo z veliko lahkoto, zato so skoraj vedno razpoloženi za molitev, čeprav strokovnjaki priporočajo vedno isti čas in primeren prostor. Sofia Cavalletti nasprotuje trditvam, da je molitev otrok, ki poskušajo obrniti voljo Boga sebi v prid, magična. Prav tako pristopa do molitvenih obrazcev s previdnostjo. Uporaba vzorcev ob nepravem času lahko zaduši otrokovo osebno izražanje in zaustavi njegovega duha. Otrok moli v zelo kratkih stavkih, zato je bolje, če se nauči sprva le nekaj besed, ki bodo z njim postopoma rasle. Prav tako je pomembna tišina, ki ni vsiljena, ampak prihaja od znotraj in je podpora otrokovemu meditativnemu duhu. V montessori šolah je ravno slednja bistveni element.

Brez navajenosti na tišino se otrok ne nauči, kako pomembno je poslušanje, kar smo omenili že zgoraj. (Cavalletti 2008, 109–125)

Kljub temu da v otroški podobi Boga lahko prepoznamo karakteristike staršev, otrok med tretjim in šestim letom starosti pridobiva vedno bolj realističen pogled na svet, na starše in hkrati religiozno doživljanje, ki je vse manj magično in posledično bolj kognitivno. Če pa pride do kakršnega koli religioznega zapleta, otrok ne poišče rešitve v lastni razsodnosti, ampak se nasloni na avtoriteto, ki ji zaupa. Ker se v tem obdobju vzpostavijo pravila staršev kot neodvisne psihične strukture, potem obstaja nevarnost, da otrok, ki ostane utrjen na tej stopnji, doživlja Boga kot Boga pravil in razsojanja. (Gostečnik 2006, 340–342)

Zgodnje otroštvo ni čas za moralno naprežanje, ampak čas za utrjevanje temeljev. »Stvarnosti, ki so očarale mlajšega otroka, ko je razmišljal o njih, spodbudijo starejšega otroka pri njegovem moralnem življenju, ki se zdaj začneja« (Cavalletti 2008, 143). Začetni trenutek moralne krize pri starejšem otroku je lahko čas zbeganosti in izgubljenosti, če ga tudi v tem obdobju vodi gotovost, da je ljubljen kljub pomanjkljivostim. Podoba ljubečega Boga se ob srečanju z moralnimi vprašanji lahko kaj hitro spremeni v podobo sodnika. (Cavalletti 2008, 140–144)

1.1.4 Od šestega do dvanajstega leta starosti

Ta čas imenujemo doba latence, ko se izraziti spolni vzgibi začnejo umirjati, telesna rast se upočasni, kar pa ne velja za kognitivni razvoj, predvsem kritični pogled na resničnost. (Prijatelj 2008, 67) Med sedmim in osmim letom je otrok sposoben predoperativnega mišljenja, sposoben je daljše koncentracije, izboljša se mu spomin, odprt je za bogatitev besednega zaklada, torej je sposoben zahtevnejše govorice, nenazadnje začne oblikovati lastno samopodobo. Zanima ga, kdo je, kam sodi in katero je njegovo mesto znotraj družinskega kroga in kroga prijateljev. (Burger 2008, 44)

Potem, ko otrok začne uporabljati operativne sheme, se proces zorenja korenito spremeni. Od intuicije sčasoma preide k logiki, sposoben je razvrščanja, različnih računskih operacij ter upravljanja s prostorom in časom (ločuje med različnimi časi, zna načrtovati svoja dejanja), zaradi česar vedno bolj stremi k doseganju ciljev, ki si jih postavi sam. (Prijatelj 2008, 69–71) »Šolske aktivnosti so še posebej ustrezne za otrokovo odkrivanje novih

metod in prijemov. Tako pridobiva nove sposobnosti in dosega kvalitetno produktivnost z upoštevanjem norm pri opravljanju samostojnega ali skupnega dela« (Priatelj 2008, 71).

V latentni dobi otrok začne še bolj razlikovati med starši in Bogom, ki ostaja precej antropomorfen (kot izboljšani človek), vendar stopa na pot duhovnega razumevanja Boga. (Gostečnik 2006, 342) Če je do šestega leta starosti Bog večji od vseh, a ne popolnoma vsemogočen, kar izvira iz otrokovega spoznanja, da starši ne zmorejo vsega in to projecira na Boga, potem med sedmim in osmim letom pride do največjega razcveta religioznosti. To je tudi čas prvih dvomov in nelagodij, ki se otroku porajajo – ko na primer ve, da Bog je, ampak ne razume čudežev. Osmo in deveto leto je čas »spreobrnjenja«, ko je Bog lahko vsemogočen, ne glede na racionalne dokaze in nemoč staršev. Pomembno je, da v tej »realistični fazi« otroka naučimo občudovati stvarstvo, da bi lahko za njim prepoznaval Boga Stvarnika. (Nemetschek 1986, 22) Med desetim in enajstim letom otrok začne dojemati versko vsebino bolj osebno, to pomeni, da se pripravlja na sprejem osebnega Boga, ki je Duh, ki je blizu in sprejema vsakega. Rast vere se v predpuberteti ne ustavi, marveč pripravlja podlago za odgovorno ter svobodno življenje po veri, ki pomeni seveda osebni odnos človeka z Bogom. (Burger 2008, 47–49)

Otrok preraste fazo molitve, v kateri izraža jasne, konkretne želje, v fazo, kjer je molitev časovno, prostorsko in besedno določena. Prosi za rešitev svojih potreb in potreb bližnjih. Bogu popolnoma zaupa, zato mu lahko pripoveduje o stvareh, ki jih drugim ne upa razkriti. (Burger 2008, 53)

Če v tem času vpliv družine in institucije sovpadata, potem je otrokov verski ter duhovni razvoj najbolj zdrav. Starši, ki so imeli in še vedno imajo vlogo v njegovem življenju, morajo pustiti prostor za delovanje instituciji. Le-ta pokaže, da pripomorejo k rasti vere tudi drugi dejavniki in ljudje. Pri vlogi institucije ne smemo prezreti negativnih vtisov, ki otroka odbijejo od verske tematike, pa čeprav govorimo zgolj o dolgotrajnem, prezahtevnem verouku ali lažnem zgledu oznanjevalca. (Burger 2008, 56–57)

1.1.5 Od dvanajstega leta starosti dalje

Obdobje pubertete in adolescence, ki otroka pospremi iz otroštva v odraslost. Značilna je hitra rast telesa, spolna zoritev in novo odkrivanje lastne identitete kar povzroči neke vrste krizo. Mladostnik je enkrat impulziven, drugič izredno sramežljiv. Stalno se ukvarja s tem, kako ga vidijo drugi ljudje, prav tako pa si izmed njih izbira idole, ki mu kažejo smer na poti do samostojnega jaza. V tem času pride do drugega procesa separacije in individualizacije – mladostnik se osvobaja od staršev, včasih celo agresivno, ter išče nove objekte občudovanja. Kljub oblikovanju individualne identitete se začne udeleževati v skupinskem življenju, iz katerega se nauči sodelovanja, prejemanja vrednot, prilagajanja in pridobi vizijo svoje vloge v širši družbeni skupnosti. (Priatelj 2008, 75–77)

Sposoben je organizirati svoj čas glede na zastavljen cilj, zato lahko rečemo, da je na nek način sposoben predvideti posledice ter svojo prihodnost. Preko poklicanosti za odločitve in odgovorno ravnanje vse bolj išče in odkriva smisel svojega življenja. Med drugim postopoma izraža tudi svojo psihoseksualno identiteto ženske ali moškega, ki se kaže v izbiri prvih »zaupnih« prijateljev in nato v intimnem dialogu z osebo drugega spola. (Priatelj 2008, 79–84)

Po eni strani se lahko pri mladostniku zgodi, da v svojem uporništvu in hrepenenju po osvoboditvi od staršev zavrže Boga, v kolikor je bila njegova intrapsihična podoba preveč pomešana s podobo roditeljev. Po drugi strani je zelo verjetno, da je intrapsihična podoba Boga že dobila osnovne, temeljne podobe ali obrise, ki bodo zdržali vse življenje. Pri tem se moramo zavedati, da osebni odnos z Bogom, ki se gradi, ni nujno skladen s tistim, ki ga predlaga religijska institucija. (Gostečnik 2006, 344–345)

Vera in duhovnost se zdita odraščajočemu človeku velikokrat odvečni, zato do njiju pristopa z odklonilnim odnosom, kar v vzgojiteljih povzroča nemalo zmede in negotovosti. Ne glede na vse pravilne ter teološko podkovane razlage je v prvi vrsti pomembna pristnost staršev, katehetov oziroma oznanjevalcev, saj edino iskrenost v odnosu z mladostniki omogoči zaupanje, ki je še kako pomembno v tem obdobju. »Vera, ki je predvsem dolžnost, ne pa vir globoke življenjske radosti, bo težko naletela na navdušenje pri otrocih.« Le zgled žive vere bo otroku ali mladostniku pokazal Boga, ki bo v odrasli dobi ostal živ in pristen. (Simonič 2007, 12–13)

2. TEORIJE O VERSKEM RAZVOJU

Mnogi znanstveniki, katerih področje raziskovanja je bilo duhovno in versko zorenje, trdijo, da ima verska rast več stopenj.

2.1 Jean Piaget (1896–1980)

Švicarski psiholog, filozof in naravoslovec je pri svojem opazovanju ugotovil, da otroci razmišljajo precej drugače kot odrasli. Ker je pri tem opazil, da otroci enake starosti rešujejo zaplete na podoben način, je sistematično izoblikoval štiri stopnje kognitivnega razvoja otroškega sklepanja ter mišljenja.

Prva senzomotorična stopnja vključuje otroke do drugega leta starosti. Najpomembnejše v tej dobi je, da se začnejo otroci zanimati za okolje, stopati v odnos z njim, medtem ko razvijajo nekakšen strah in zadržanost pred tujimi ljudmi.

Druga predoperativna stopnja vključuje otroke med drugim ter sedmim letom starosti, ki so izredno egocentrični, niso sposobni intelektualnega mišljenja ter več intenzivnih odnosov naenkrat.

V tretjo konkretno operativno stopnjo uvrščamo otroke do dvanajstega leta, ki začnejo med drugim logično sklepati, razumevati analogije in reševati računske operacije.

Četrta formalno operativna stopnja zajema otroke stare od dvanajstega leta dalje. Slednji razvijajo sposobnost pomnjenja, abstraktnega ter hipotetičnega mišljenja.

Čeprav se Piaget nikoli ni posvetil raziskovanju verskega razvoja neposredno, so njegova dognanja vplivala na kasnejše avtorje, ki so se s tem ukvarjali. (Prijatelj 2008, 258–259)

2.2 Gordon Allport (1897–1967)

Ameriški psiholog Allport je bil prepričan, da otrok postane veren šele, ko pride do razvoja njegove osebnosti, čeprav dopušča, da vera izhaja iz primarnih potreb človeka. Gre namreč za to, da je novorojeni otrok kot »kepa gline«, ki jo oblikujeta okolje in kultura. S prvimi leti življenja otroci, ki so še neverni, osvojijo rutinske socialne modele vedenja, odgovore ter navade, kot so sklepanje rok, poklon, poklek, vendar še ne razumejo točno, zakaj to počnejo. Njihovo življenje je naravnano precej egocentrično, zato je njihova molitev največkrat prošnja za prejem materialnih dobrin. Koncept vere je antropomorfičen, kar pomeni, da si otroci Boga predstavljajo na primer kot starega moža ali supermana. Sčasoma lahko otrok preide od religije, ki je pomembna za njegove koristi, k religiji, ki je pomembna zaradi svoje lastne vsebine. Sposoben je razumeti ne le antropomorfne, marveč tudi abstraktne vidike religioznosti. Okoli obdobja pubertete se začne izražanje pripadnosti različnim verskim skupnostim. Šele takrat, po mnenju Gordona Allporta, postane verski razvoj sestavni gradnik otrokove osebnosti. (Prijatelj 2008, 259–260)

2.3 Ronald Goldman (1922–)

Ronald Goldman postavlja v kontekst stopenj vernosti Piagetovo teorijo o kognitivnem razvoju. Podobno kot David Elkind je prišel do spoznanja, da se versko mišljenje razvija ter zori postopoma – podobno kot splošni kognitivni razvoj. Njegova dognanja so nekateri raziskovalci pozdravili, medtem ko so drugi strokovnjaki opozarjali, da je Goldman opazoval zgolj kognitivne sposobnosti otroka, delno pa je zanemaril vpliv verske vzgoje. Ne glede na različne odzive strokovnjakov moramo izpostaviti dejstvo, da Goldmanove ter Elkindove raziskave tvorijo pomembno osnovo za kasnejše delo na moralnem in verskem področju. (Prijatelj 2008, 260–264)

2.4 Erik Erikson (1902–1994)

Eden najznamenitejših znanstvenikov na področju psihoanalize ter človekovega razvoja se je ukvarjal s povezanostjo razvoja posameznika in vlogo družbenih vrednot. Domneval je, da je človekov obstoj odvisen od treh organizacijskih procesov – biološkega, psihičnega in skupnega procesa. Na podlagi teh treh neločljivih elementov je osnoval kasneje osem stopenj oziroma obdobj, ki se pričnejo s psihosocialnimi krizami. Čeprav je skozi čas mogoče prepoznati nek vzorec razvoja določene osebnosti, katerih predispozicije so gensko zapisane v človeški vrsti, lahko zaradi specifičnosti posameznikov ter raznolikih kulturnih dejavnikov pride tudi do odklonov. Vsaka nova stopnja v razvoju pomeni kritično obdobje in predvsem odločilen trenutek za osebnost, kar pa seveda ni nekaj negativnega.

Prva stopnja, doba detinstva, je čas, ko oseba razvija temeljno zaupanje do drugih oseb. Slednje lahko z verskega vidika razumemo kot zametek osebne vere, ki bo v posamezniku zorela skozi odraščanje.

Druga stopnja, obdobje zgodnjega otroštva, pomeni poleg občutja sramu in dvomov, začetek osamosvajanja od staršev.

Tretja stopnja, doba igre, daje otroku možnost pobude ali občutja krivde. V sebi že goji sposobnost za poslušanje »notranjega glasu«, ki ga lahko privede do samokaznovanja. Pri tem se kaže vpliv potrditev in prepovedi s strani ljubljenih, odraslih oseb.

Četrta stopnja, šolsko obdobje, v otroku prebudi smisel za delavnost in vztrajnost, medtem ko se ob srečevanju s sovrstniki lahko razvije manjvrednostni kompleks.

Peta stopnja, doba adolescence, je ključna, saj si takrat mladostnik izoblikuje svojo identiteto. Kasnejše stopnje pomenijo za človeka pripravljenost za intimnost (v molitvenem odnosu tudi z Bogom), produktivnost, ustvarjalnost, zorenje duhovnega materinstva ali očetovstva v dobi odraslosti, integritete, obupa ter osamljenosti v zadnji, osmi stopnji oziroma starostnem obdobju. Erikson poudarja, da je z verskega zornega kota življenje smiselno do zadnjega trenutka in še dlje. Božja milost je lahko prisotna v strukturi samega psihosocialnega razvoja, torej človeški celoti kot taki ter v razvoju le-te. Vera je potemtakem kot prinašalka upanja, ki odnos zaupanja s starši nadomesti z Bogom. (Priatelj 2008, 276–280)

2.5 James W. Fowler (1940–2015)

Profesor, duhovnik in direktor, ki je pomemben na področju religije, psihologije ter etike javnega življenja, je izoblikoval teorijo verskega razvoja ali tako imenovane stopnje verovanja. Kljub različnim polemikam in prevodom v različne jezike je ohranil kot temeljni izraz pojem vere, ki ga je razumel kot glagol, stanje bivanja, nekaj izrazito dinamičnega. »Verovanje so načini, ki so jih ljudje razvili in jih še razvijajo, da bi izkusili sebe, druge ljudi in svet v medsebojni povezanosti ...« (Fowler 1981, 93). V svojem najpomembnejšem delu, imenovanem *Stages of Faith*, se je ukvarjal z vprašanjem iskanja oziroma oblikovanjem smisla življenja. Vera je bila po njegovem prepričanju nekaj univerzalnega, primarno človeškega, »način vedenja in bivanja« (Fowler 1981, 14), zato je nikakor ne smemo enačiti s pojmom prepričanja ali religije. Vera je kvaliteta osebe in ne sistema, zato je veliko globlja ter nenadomestljiva. Po Fowlerju vera ni zaprt koncept, ampak odgovor na transcendentno, kar posledično zaznamuje tudi ostale odnose. Gradi na zaupanju, ki človeka usposobi, da odkrije smisel v svetu in osebem življenju. (Priatelj 2008, 182–185)

Vera ni od življenja ločena razsežnost, temveč pomeni orientacija celotne osebe. Ni vedno religijska, čeprav religije ne izključuje, saj ideal posameznikove vere vzpostavijo ljudje ter ustanove, s katerimi je človek v odnosu zaupanja. Raste skupaj z izkušnjami zaupanja in zvestobe in se odraža v skupnih vizijah ter vrednotah, ki povezujejo ljudi. Vsakdo torej ima vero, četudi se opredeljuje za nevernika, agnostika ali ateista. Najvidnejši izrazi skupnega življenja ljudi, ki ga povezuje ta temeljna vera, so simboli, podobe ali zgodbe. Ker so izkušnje iz začetnega obdobja življenja v obliki podob shranjene v spomin, jih lahko človek zaznava na tako zavedni kot nezavedni ravni in predstavljajo pomemben vir informacij o posamezni osebi. (Priatelj 2008, 304) Nenazadnje je Fowler ves čas poudarjal, da vera ostaja neizčrpna skrivnost, ki je človeku v celoti nedosegljiva. (Priatelj 2008, 288–291)

Vse se začne v odnosu – zaupanje, vdanost, izročitev in zvestoba –, ki je aktiven način spoznavanja, bivanja ter graditve skupnosti. V tej smeri razlaga Fowler vero kot odnosni pojav, ki je prisoten že ob rojstvu otroka. Kasneje postane starševska oziroma družinska vez pečat vseh odnosov, v katere posameznik vstopa tekom svojega življenja. Vrhunec Fowlerjevega izrazoslovja je tripolarnost vere. Vera daje človeškemu bitju možnost, da presega končno, zemeljsko okolje ter dostopa do globokih notranjih spoznanj, ki ga

zaznamujejo za vse življenje. Ravno zato lahko najdemo pri ameriškem strokovnjaku delitev vere na zunanjo in notranjo strukturo. (Priatelj 2008, 292–295)

Glede že prej omenjenih podob in predstavljanja moramo omeniti še dejstvo, da pri veri ne govorimo zgolj o fantaziranju, temveč o moči spoznavanja in vedenja. Podobe namreč veliko bolje kot besede izrazijo sebe in resničnost, poleg tega pa jih ne oblikuje nihče sam, ampak se nam zgodijo same od sebe. Vse podobe so podvržene spremembam, ki jih je do neke mere mogoče napovedati, medtem ko je to manj zanesljivo v primeru radikalnih preobratov v verskem življenju človeške osebe. (Priatelj 2008, 306–308)

2.5.1 Stopnje verovanja

James Fowler je pod vplivom izsledkov drugih znanstvenikov (Kegana, Piageta, Kohlberga, Eriksona) s pomočjo semikliničnih intervjujev postavil teorijo sedmih vidikov verovanja. Prehoda med stopnjami ne zagotavlja biološka starost ali duševna zrelost, ampak določene krize oziroma izzivi, ki so seveda povezani s socialnim, političnim in z ekonomskim okoljem. Vsaka stopnja nadgradi prejšnje, zato ni mogočih preskokov.

Predstopnja ali nediferencirano verovanje je obdobje do četrtega leta starosti. Zanimivo je, da je Fowler prvim letom po rojstvu namenil manj pozornosti, čeprav so po prepričanju številnih izjemno pomembna. Otrok začne verovati, preden razvije pojme in besede, zato govorimo o »primarnem verovanju«. »Predpodoba Boga nam je posredovana po razumevajočih očeh in odobravajočih nasmehih« (Fowler 1981, 121). Počasi se otrokove misli začnejo zblíževati z jezikom, zato so mu v pomoč pri govorjenju in obrednih igrah predvsem simboli.

Intuitivno projektivno verovanje zajema čas med tretjim in osmim letom starosti. Sposobnost domišljije in posnemanja nam kažeta močan vpliv bližnjih ljudi na otroka. Prihaja do združevanja spoznavanja in doživljanja čustev, zato svojo eksistenco otrok izraža s podobami. Začne se zanimanje za osnovna verska vprašanja, saj ni otroka, ki ne bi v tem obdobju oblikoval svoje podobe o Bogu. Zaveda se smrti, spola ter tabujev, s katerimi se srečuje v družinskem in širšem družbenem okolju, svetega, prepovedi in moralnosti. Napačne podobe, grožnje ali zastrašujoče zgodbe lahko zato pustijo negativne posledice v kasnejšem (verskem) življenju posameznika.

Mitično dobesedno verovanje je značilno za otroke med šestim in dvanajstim letom starosti. Versko prepričanje in simbole razume otrok dobesedno. Poleg tega začne ponotranjati rituale in izpolnjevati verske predpise, kar simbolizira pripadnost njegovi skupnosti ali občestvu. Z vedno večjo pozornostjo do drugih pričnejo zoreti njegovi odnosi, zato se smemo reči, da postaja sposoben ceniti drugačne poglede ljudi in stremi k vzajemnosti. Uči se nauka, jezika, legend svojega okolja, Boga pa vidi na antropomorfen način.

Sintezno konvencionalno verovanje zajema mladostnike med dvanajstim in osemnajstim letom. Kot zanimivost naj omenimo, da se lahko ta stopnja za nekatere ljudi podaljša tudi v čas odraslosti. Sistem vrednosti, ki si ga je otrok prisvojil, še ni popolnoma reflektiran. To pomeni lažje prilagajanje spremembam ter zahtevam družbe oziroma institucije. Mladostnik se kasneje poda na pot oblikovanja lastne identitete, ki ga bo odlikovala. Človekova individualnost se vedno gradi na osnovi odnosov z ljudmi in vlog, s katerimi se vključuje v svoje okolje. Iskanje skupne poti v notranjem nemiru vsekakor ni preprosto, zato se najstnik večkrat poslužuje uporniške drže, medtem ko zaradi sposobnosti abstraktnega dojetja prične hrepeneti po bolj osebnem odnosu z Bogom. Slednjega ne vidi več antropomorfno, marveč ga upodablja s pomočjo osebnih kvalitete, kot so ljubezen, iskrenost, tolažba, pomoč in podobno.

Individualno refleksivno verovanje se nadaljuje po osemnajstem letu dalje. Glavna avtoriteta, orientacija človeka ne prihaja več od zunaj, ampak se nahaja znotraj njega samega. Le-to lahko imenuje na več načinov, med drugim kot boga. Gre za obdobje ustvarjalnosti, akcije, osvobajanja od mitov ter doseganja nove notranje avtonomije. Mnenja drugih ljudi so pomembna, vendar jih posameznik podvrže notranjim orientacijskim točkam, ki mu pomagajo k prevzemanju odgovornosti za svoje odločitve. To stopnjo Fowler imenuje izbrana ali osebna vera, saj za človeka ni več nekaj drugotnega, ampak je zavestno sprejeta ter prežema celotno bit. Cilj prave vere je, da ob kritičnem preiskovanju že zgodaj osvojenih simbolov in mitov privede osebo do ohranjanja ravnotežja med »starim in novim«. Obstajata dve nevarnosti; prva je, da bi se človek podrgel skupnosti, utemeljeni na močni ideologiji, ki bi mu ponujala izoblikovane odgovore na življenjska vprašanja, namesto da bi to nalogo opravil sam. Druga je ravno obratna – človek bi se zaradi strahu izoliral in iskal Boga samo znotraj sebe.

Fowler podaja na koncu svoje lestvice še dve stopnji. Povezovalno verovanje je značilno za odrasle ljudi, ki se po tridesetem letu starosti začnejo učiti živeti z neuspehi, ponovno odkrivajo pomene simbolov, podob, slik. Vera je na tej stopnji uravnovešena ali inkluzivna. Zadnja stopnja se imenuje univerzalno verovanje ali nesebična vera, ki jo doseže majhno število ljudi. Ti so pripravljeni darovati samega sebe za dobrobit vseh ljudi, kar se odraža v njihovi občutljivosti za socialne strukture. Dober primer nam prikazujejo mati Terezija, Martin Luther King, Mahatma Gandhi in drugi s svojim življenjem. Življenje ljubijo, ne da bi bili navezani nanj. Zanje je značilno, da sveta ne želijo spremeniti po svojim merilih. Čeprav so to posamezniki čudovitih vrlin, ne govorimo o popolnih ljudeh v moralnem ali katerem koli drugem smislu. (Priatelj 2008, 315–329)

2.5.2 Kritično ovrednotenje Fowlerjevega prispevka

Jamesa Fowlerja je doletela množica kritik na račun njegove nepopolne teološke definicije vere, ki se pojavlja v vseh stopnjah verovanja ter stremi k cilju (smislu), pri tem pa odgovora na vprašanje, v kaj veruje neka oseba, ne poda. (Priatelj 2008, 331)

Psihologija religije poudarja, da stopenjski pristop, ne samo Fowlerjev, v nekem trenutku prezre posebno naravo vere in njeno dinamiko pri ljudeh iste starosti. Površnost empiričnih raziskav se pokaže že v dobi otroštva in mladostništva, ko otroci podajajo naučene in pričakovane odgovore, kar pomeni, da o njihovem dejanskem verskem razvoju ter doživljanju izvemo izredno malo. (Priatelj 2008, 335)

Empirične študije verskega razvoja žensk so prav tako opozarjale na pomanjkljivosti Fowlerjeve teorije. Ženski verski razvoj namreč ni vedno vertikalni, temveč se lahko v ženski odvija kot vrelec več verskih izkušenj hkrati. Angleška raziskovalka Nicola Slee, ki se pri svojem delu ukvarja s feministično teologijo, je žensko dinamiko predstavila v šestih vidikih, ki se med seboj ne izključujejo. Pogovorno verovanje je pomembna za večino ljudi oziroma žensk, saj omogoča osebno interpretacijo naučenih izrazov. Pogovor ni le način povezave z drugim, ampak je lahko tudi spoznavanje sebe – je prostor razodetja in razločevanja. Metaforično verovanje je marsikdaj veliko močnejše, saj izraža popolnejši pomen stvari, dejanj, pojmov, drž in podobno. Narativno verovanje daje verski izkušnji obliko, časovno razsežnost ter osvobaja človeka od naučenega izražanja.

Poosebljeno verovanje je najbolj vidno v obračanju žensk, še posebej v težkih trenutkih, k verskim vzorom, tj. svetnikom. Peti vidik je konceptualno verovanje, ki sicer ni najpogostejše. Največkrat je vtakano v druge vidike, kot so narativno ali metaforično verovanje. Apofatično verovanje je zadnji vidik, pri katerem je vera omenjena zgolj implicitno, posredno, negativno. Slednje se v raziskavah Nicole Slee pojavlja največkrat pri ženskah, ki sicer izvirajo iz patriarhalnih okolij, vendar želijo najti avtentično, osebno vero. Ženske so torej zaradi svoje večje čutnosti veliko bolj odprte za osebno, odnosno vero, ki mora biti vsekakor izražena tudi na konkreten način. Vpliv kulturnih okolij lahko njihovo vero močno zaznamuje, kar je lahko pozitivno ali negativno, po drugi strani pa je ravno žena tista, ki v brezizhodni situaciji s svojo ustvarjalnostjo ohranja upanje in bogati vse okoli sebe. (Priatelj 2008, 341–345)

3. EMPIRIČNI DEL

V empiričnem delu želimo opisati in predstaviti podobe Boga predšolskih otrok katoliškega vrtca in otrok veroučencev, ki so nam preko različnih metod ter načinov izpraševanj razkrili svoj pogled na transcendentno resničnost, Boga in verski nauk.

Pri raziskavi so najprej sodelovali predšolski otroci Marijinega vrtca iz Cerkelj na Gorenjskem, ki so nam v sklopu svojih vsakodnevnih aktivnosti po navodilih vzgojiteljice in pomočnice podali svoje predstave preko pogovora in risb. S pomočjo treh vzgojiteljic in treh pomočnic smo od osemindesetih otrok pridobili njihove predstave. Raziskava je v skupini najmlajših potekala okoli petinštirideset minut, medtem ko so si otroci drugih dveh skupin za risanje vzeli približno šestdeset minut. Pogovor, med katerih so otroci lahko kasneje vzgojiteljicam povedali, kaj so narisali, je trajal še dodatno uro.

Nato so sodelovali v raziskavi veroučenci različnih starostnih skupin, ki prihajajo iz župnije Šenčur in župnije Cerklje na Gorenjskem. Skupno devetindevetdeset otrok je vodilo pet katehetov, ki so jim dali na voljo petinštirideset minut časa, torej eno veroučno uro. Po uvodni molitvi so jim podali preprosta navodila in izrazili, da napačnih odgovorov na zastavljena vprašanja ni. Prav tako so veroučenci prvega in drugega razreda lahko narisali karkoli, čeprav se jim je zadana naloga sprva zdela zahtevna.

Vsi sodelujoči prihajajo pretežno iz podeželja, ki je precej zaznamovano s krščanstvom. Kljub temu lahko po drugi strani vidimo, na primer iz nizkega števila veroučencev prvega razreda, upadanje vernosti.

3.1 Od rojstva do prvega leta starosti

Odgovorov najmlajših seveda ni bilo mogoče dobiti, kar potrjujejo že številne znanstvene raziskave. Otroci do prvega leta starosti še niso dovolj verbalno razviti, prav tako so okrnjene ali latentne nekatere druge sposobnosti, s katerimi bi izrazili svoje občutke, strahove, pomisleke in spoznanja glede Boga.

3.2 Od prvega do tretjega leta starosti

Z drugo starostno skupino so vzgojiteljice in pomočnice izvedle kratek in polstrukturiran intervju oziroma pogovor, saj še vedno obstaja zgolj manjša skupina otrok do tretjega leta starosti, ki dejansko sledi vprašanjem vzgojiteljice in nanje tudi odgovarja. Na vprašanje, ali poznajo Boga, so večinoma odgovarjali pritrdilno. Ob tem so nekateri dodali, da so zanj izvedeli sami. Ena izmed deklic je dejala, da je Bog velik, medtem ko jo je druga popravila s trditvijo, da je bil majhen, ko se je rodil. Tu je dobro razvidno poznavanje katoliškega nauka o rojstvu Jezusa Kristusa. Bog po njihovem mnenju živi v Betlehemu, v hlevu, nekaj od otrok pa je trdilo, da živi v nebesih. Vprašanje, ali ima Bog hišo, je nekem dečku izzvalo hitro in jasno nikalno reakcijo. Zopet druga deklica je na isto vprašanje odgovorila sledeče: »Bog živi tudi tukaj z nami in nas varuje.« Med vodenim pogovorom so prišli otroci z vzgojiteljicami do zaključka, da je Bog stvarnik, ki je ustvaril vse živali ter ljudi. Pri tem so še posebej omenili njihove najbližje: starše, stare starše, brate in sestre.

3.3 Od tretjega do šestega leta starosti

Skupina otrok med četrtem in petim letom starosti, prav tako tudi druge, ki so sodelovale v naši raziskavi, so Boga upodobile z risbami. Edino dano navodilo je bilo, naj narišejo Boga, kot si ga predstavljajo sami. Pri tem nismo želeli, da se med seboj pogovarjajo in opazujejo, kaj počnejo drugi sovrstniki, zato smo se potrudili, da je imel vsak otrok nekaj zasebnega prostora. V prvi skupini je sodelovalo dvajset otrok. Od teh dvajsetih so trije dejali, da ne vedo, kaj so narisali. Štirje so v odgovoru navedli zgolj, da so narisali Boga, pri čemer so uporabili žive barve. Upodobili so ga v človeški podobi, z rokami in nogami. Eden od otrok je priznal, da je idejo za svojo risbo dobil pri svojem vrstniku, medtem ko je neka deklica trdila, da je njen Bog od Marije. Kot zanimivost moramo omeniti izjave treh otrok. Pri prvem je družina pripadnica Skupnosti za zavest Krišne, zato je dejal: »Moj bog je Krišna in je najmočnejši in lahko vse ubije.« Drugi je narisal vitko človeško postavo in jo opisal kot spomin na križ pri kozolcu. Vzgojiteljici je nato pojasnil, da se na sprehodu z očetom vedno ustavita ob kozolcu in križu, kjer nekaj zmolita. Na risbi tretjega otroka sta razvidni dve človeški postavi – ena ima nad glavo nekakšen svetniški

sij. Argumentacija otroka je bila, da je Bog podoben njegovemu že pokojnemu dedku. Ostalih osem otrok je v svojih likovnih delih z abstraktnim ali bolj jasnim načinom upodobilo Boga, ki je prijazen (narisali so srčke, mavrico ter uporabili rdečo barvo), ki je lep, mogočen, in Boga, ki nas varuje (človeška podoba, ki ima razprte roke, je narisana kot da lebdi v zraku). Dva izmed njih sta dejala, da sta ga narisala težko, saj je Bog neviden.

Skupina z otroki starimi med petim in šestim letom starosti je imela enaindvajset članov. Dokaj pogost je bil motiv odprtega groba, Golgote ter vstalega Kristusa, na nekaterih risbah je bil upodobljen zgolj križani ali vstali Kristus. Trije otroci so narisali tri ljudi, pribite na križ – srednji križ je največji, saj na njem visi Jezus. Posebnost teh treh risb so zagotovo izrazi na obrazu ter njihova srca. Vso to vsebino so otroci zagotovo črpali iz dogajanja velikega tedna, saj je bilo v času našega raziskovanja preteklo praznovanje velike noči v njihovem spominu še zelo živo. Eden od otrok je narisal križ, Marijo in okoli nje zvezde, medtem ko so tri slike na abstrakten način predstavljale človeške osebe ali križe. Nekaj risb z vitkimi, a visokimi podobami nedvomno kaže na vsemogočnost Boga. Veličina je poudarjena še s svetniškim sijem ter obarvanostjo podobe z rumeno barvo. Nenazadnje je eden od otrok list papirja na vseh štirih robovih obarval z različnimi barvami, na sredini pa je med številnimi križi upodobljeno s črno barvo človeško telo.

3.4 Od šestega do dvanajstega leta starosti

3.4.1 Veroučenci prvega razreda

V župniji Šenčur smo izvedli raziskavo med šestimi veroučenci prvega razreda, med šestim in sedmim letom starosti. Čisto vsi so upodobili človeško osebo, nekateri so pri tem uporabili več drugi manj barv. Dva sta ob osebi napisala besedo Bog, trije pa Jezus. Vsi njihovi obrazi izražajo veselje. Najbolj je izstopala risba, kjer je otrok samo s svinčnikom upodobil Boga oziroma Jezusa čez cel list papirja, s svetniškim sijem, z velikimi nogami in razprtimi rokami.

3.4.2 Veroučenci drugega razreda

Veroučencev drugega razreda, ki so stari od sedem do osem let, je bilo štiriindvajset. Vsi otroci prihajajo iz župnije Cerklje na Gorenjskem. Dva otroka sta narisala Boga kot veliko sonce z obraznimi potezami in ob njem napisala pojme in stavke, kot so molitev, ljubezen, usmiljenje, odpuščanje ter rad te imam. Šest veroučencev ga je upodobilo kot moškega, nasmejanega obraza in razprtih rok. Njegova obleka je različnih barv in oblik. Trije so ga zasnovali zelo podobno – gre za podobo starčka, z dolgo belo obleko, rdečim pasom, dolgo in sivo brado, golo glavo in svetniškim sijem nad njo. Dva otroka sta narisala križanega Jezusa, eden trpi, medtem ko drugi izgleda kot angel. Naslednji trije so imeli prav tako podobno idejo, saj risba predstavlja tri križe na gori ter Jezusa z dolgimi lasmi in brado. Ena risba izstopa zaradi različnosti motiva. Otrok je namreč narisal osebo z zaprtimi očmi, v meditativni pozi, natančneje v lotosovem položaju, s sadjem na glavi ter oranžno-vijolično tuniko. Podoba močno spominja na tibetanske menihe v času meditacije. Štirje izmed štiriindvajsetih učencev so se odločili, da bodo upodobili portret. Dva obraza sta žalostna oziroma trpeča, dva portreta pa sta veselega obraza, medtem ko njun vrat obdaja rožni venec. Nekdo je v ozadju Boga narisal barve mavrice, spet drugi je želel upodobiti Boga v nebesih, kar je dosegel s številnimi rožami in napisom »Prosim, ne počnite hudobije, prosim!«.

3.4.3 Veroučenci petega razreda

V skupini petega razreda starih je bilo dvaintrideset otrok (štirinajst deklic in osemnajst dečkov) med desetim in enajstim letom starosti, ki prihajajo tako iz župnije Šenčur kot tudi iz župnije Cerklje na Gorenjskem. Raziskavo smo izvedli s pomočjo vprašalnika o lastnostih Boga v obliki tabele ter vprašalnika o osebnem doživljanju Boga v obliki vprašanj, ki omogočajo daljše odgovore. S tema dvema vprašalnikoma smo pridobili potrebne odgovore tudi pri starejših skupinah. V rezultatih (Priloga 1) smo uporabili odgovore tridesetih otrok. Najbolj izstopajo pritrdilne trditve, da je Bog moškega spola, da zna poslušati, je neumrljiv, ima rad naravo in ljudi, ne omejuje, je usmiljen, pravičen, pameten, dobrotljiv, osrečuje in pomaga, je močan, popoln ter ima vedno čas. Po drugi strani so določena prepričanja deljena, kar pomeni, da skupina otrok ni enakega mnenja. To še posebej drži za vprašanje, ali je Bog moderen ali staromodен. Odgovorov dveh deklic namenoma nismo vključili v skupno tabelo, saj se v nekaterih trditvah razlikujeta

od ostalih vrstnikov. Na vprašanje, ali je Bog povsod na zemlji ali je v nebesih, sta odgovorili neodločeno – njun argument pritrjuje dejstvu, da Bog sicer živi v nebesih, a je hkrati tudi tukaj z nami. Podobno sta odgovorili na vprašanje, ali Bog rad pomaga ali pričakuje našo pomoč ter ali je Bog staromodni ali ne.

Otroci iste skupine so v drugem vprašalniku o osebnem doživljanju Boga odgovarjali na sedem glavnih vprašanj. Ko so morali s stavki opisati, kako si predstavljajo Boga, je polovica odgovarjala sledeče: »Predstavljam si ga kot belca, moškega spola, z belo haljo, dolgo belo brado. Bog leti in vedno ga spremljajo angeli.« Ena od deklic ga je opisala takole: »Boga si predstavljam kot človeka, samo da ima namesto nog plavuti morske deklice. Ima belo brado, krono na glavi ter zlat meč v roki.« Velika večina je v svojih odgovorih omenila, da je Bog prijazen, da vedno pomaga, ima rad ljudi, nekateri pa so dodali še, da je pravičen in vsemogočen. Pet otrok je trdilo, da je Bog neviden in nenadomestljiv. Nek deček je za razliko od drugih zapisal takole: »Predstavljam si ga tako kot najboljšega prijatelja.« Ena tretjina veroučencev je imela z vprašanjem, katera dejstva ti dokazujejo obstoj Boga, veliko težavo, zato nanje ni odgovorila, medtem ko je druga tretjina menila, da so glavna dejstva Sveto pismo, sveta maša, Jezus, Cerkev, vera, križ in slike. Osem otrok je bilo prepričanih, da obstoj Boga dokazujejo čudeži. Dva sta poudarila, da njegov obstoj vidita v lastnih uspehih in srečnih trenutkih. Nenazadnje je ena od deklic odgovorila sledeče: »Dejstev, ki dokazujejo obstoj Boga, ni. Jaz mislim, da obstaja, ker tako čutim in se z njim tudi pogovarjam.« Strnjena prepričanja glede nevidnosti Boga so otroci podkrepili z argumenti, da je neviden zato, da je lahko vedno z nami, da je neviden zato, ker je duh, ker je v nebesih in ker je skrivnosten. Dva dečka sta v podobnem odgovoru izpostavila, da je Bog neviden, ker bi sicer ljudje od njega zahtevali, da naredi čudeže, ki bodo v korist ali v nesrečo nekemu posamezniku. Na vprašanje, ali ima Bog začetek, je šestnajst otrok odgovorilo pritrdilno, štirinajst nikalno, dva pa odgovora nista podala. Le dva veroučenca sta razkrila, da se z Bogom ne pogovarjata na svoj način in da pogovora ne bi priporočila svojim prijateljem. Nekaj otrok na vprašanje o prisotnosti zla na svetu ni podalo konkretnega odgovora, medtem ko so prevladovala tri prepričanja. Prvo mnenje otrok se glasi, da hudobija pomeni odsotnost Boga, drugo prepričanje se s tem ne strinja, temveč poudarja, da je Bog vedno z nami v vsakem trenutku, tretja skupina pa trdi, da je zlo rezultat posredovanja hudiča, ki Boga prevara oziroma premaga. Dva dečka sta dejala, da je hudobija odvisna od človeka, ki zavrača Boga. Večina v skupini se je strinjala s trditvijo, da Bog bedi nad sedanostjo in

vodi zgodovino svetovnega dogajanja po svojih načrtih. Ob tem so otroci podali argumente, kot so, da Bog vodi svet, ker ga je ustvaril in zanj tudi skrbi, ker je vedno z nami, nam pomaga pri vzponih in padcih, hkrati pa je človeku dal tudi svobodo. Dva nikalna odgovora sta zatrjevala, da je Bog v nebesih, kjer bedi nad sedanostjo, a je ne vodi.

3.5 Od dvanajstega leta starosti dalje

3.5.1 Veroučenci šestega razreda

Veroučencev šestega razreda iz župnije Šenčur je bilo štirinajst, od tega enajst deklic ter trije dečki. Glede na njihove odgovore (Priloga 2) je razvidno, da je po mnenju vseh otrok Bog doberljiv, pravičen, rad pomaga, zna poslušati in ima rad ljudi. Velika večina je pritrdjevala tudi trditvam, da je Bog moškega spola, ima rad naravo, je neumrljiv, ima vedno čas, mi odpušča, me osrečuje, osvobaja in je oblečen. Deljena mnenja so se pojavila ob vprašanju, kakšen je Bog, moderen ali staromodni. Trinajst otrok od štirinajstih se je nagibalo k trditvi, da je Bog tih in močan, prav tako so se nagibali k prepričanju, da je bogat ter ima družino. V tabeli je razvidno, da prva in peta vrstica ne vsebujeta iskanih podatkov. Razlog za to tiči v dejstvu, da so skorajda vsi otroci označili obe možnosti. Bog je po njihovem mnenju hkrati na zemlji in v nebesih, je duhovno bitje, a ima zaradi učlovečenja Jezusa Kristusa, kot uči nauk katoliške Cerkve, človeško telo. Ravno v teh dveh primerih je verjetno najbolj razviden učinek kateheze oziroma veroučnih ur.

Ob vprašanjih o osebnem doživljanju Boga so štirje otroci opisovali Boga glede na njegove lastnosti. Predstavljajo si ga kot pogumnega, poštenega, prijaznega in pripravljenega pomagati. Ena izmed deklica je o njem zapisala sledeče: »Boga si predstavljam kot nekega gospoda, ki ga imajo vsi radi. Vsem pomaga in jih varuje, medtem ko ostali ne vedo, da je on Bog.« Nekdo si ga predstavlja kot »svetlečega človeka«, medtem ko je pet veroučencev opisovalo njegov zunanji izgled (dolga brada, bela obleka, srednje starosti, rjavi sandali, modre oči). Bog naj bi sedel na stolu iz oblakov in gledal na zemljo, kaj delamo ljudje. Poleg njega sedi mati Marija, ki ga ponosno gleda.

Po nekem prepričanju je Bog nevidni človek, spet po drugem je kot duh, ki leti in ni oblečen. Dvanajstletna deklica si ga predstavlja takole: »Bog je nekdo, ki je začel s svetom. Je kot naš drugi oče, zato se vedno lahko zanesesh na njegovo pomoč. On je kot začetek vsega lepega na zemlji.« Dve veroučenki sta na drugo vprašanje odgovorili, da je največji dokaz za obstoj Boga mir in uslišanje njunih molitev (dobre ocene ali uresničitve želja). Medtem ko so nekateri za dokaz navajali Sveto pismo, mučence, čudeže ter Marijina prikazovanja, je za nekoga to njegova vera. »Dejstva, da je Bog tukaj, mi ne bo odvil nihče. Ne potrebujem nekega dokaza, ker mi to dokazuje moja vera in moje srce.« Večina otrok se je strinjala, da je Bog neviden, ker živi v nebesih. Nekateri so svoj odgovor argumentirali s prepričanjem, da je po Jezusovi smrti vstala njegova duša, ki je neumrljiva. Eden od otrok je odgovoril, da mora biti Bog neviden, ker bi drugače vsi hoteli biti z njim, druga deklica je mnenja, da je Bog duh, ki ne želi biti v središču pozornosti. Enajst otrok je prepričanih, da ima Bog svoj začetek, nekateri so ob tem dodali še stavek o Jezusovem spočetju, eden pravega odgovora ni poznal, dva otroka sta odgovorila nikalno. Bog za njiju »nima začetka, ampak je on začetek vsega.« Nekaj več kot polovica otrok se je strinjala, da zlo in hudobija na svetu pomenita odsotnost Boga, po drugi strani pa so ostali zagovarjali možnost druge razlage. Menili so, da smo za hudobijo odgovorni ljudje s tem, ko zavračamo Boga. Odgovor veroučenke se je glasil: »Takrat, ko so vojne in podobno, je Bog prisoten, ampak pomaga ljudem, da bi bilo čim manj žrtev. Hudobija je problem ljudi, ki so neverni in polni zla ter grozno vplivajo na verne ljudi.« Deček je svoji trditvi dodal, da nas Bog preko slabega vzgaja, da bi se poboljšali. Na zadnje vprašanje je skupina šestošolcev odgovarjala različno. Še posebej so se njihove misli dotaknile grozečih dogodkov v svetovni zgodovini in sedanjosti, kot so vojne. Čeprav je Bog svet ustvaril ter ima zanj svoj načrt, ob pomoči dopušča človeku, da ga vodi. Deček je zapisal: »Mislim, da Bog ne bedi nad sedanjostjo, ker po moji razlagi ne bi hotel, da pride do prve in druge svetovne vojne.« Njegova sošolka je zapisala ob nikalnem odgovoru drugačen argument: »Ne, Bog lahko vidi v sedanjost in prihodnost, zato ve, kaj se bo zgodilo. Ker so nekateri dogodki grozni, jih hoče preprečiti, zato nam pomaga, da to naredimo mi.«

3.5.2 Veroučenci devetega razreda

V skupini devetega razreda je bilo triindvajset mladostnikov starih med štirinajstim in petnajstim letom starosti, od tega enajst fantov ter dvanajst deklet. Odgovori (priloga 3) prikazujejo, da si mladostniki predstavljajo, da je Bog moškega spola, ima rad naravo in ljudi, zna poslušati, je dobrotljiv, rad pomaga ter je neumrljiv. Prav tako so se v večji meri strinjali, da ima vedno čas, da je velik, pravičen, pameten in usmiljen, glede zunanjega izgleda pa, da je oblečen in ima dolgo brado. Njihova prepričanja so se delila ob vprašanju, ali ima Bog človeško telo ali je zgolj duhovno bitje, ali ima človeške potrebe ali ne, ali je glasen ali tih, je moderen ali staromoden. Pri prvem vprašanju, ki bil neke vrste izziv že za prejšnje skupine veroučencev, je več kot polovica označila obe možnosti. Bog je po njihovo hkrati v nebesih in povsod na zemlji, kar kaže na razvoj pojmovanja presežnega v primerjavi z mlajšimi otroki.

Kasneje so mladostniki opisovali svoje osebno doživljanje Boga. Slednjega si nekaj izmed otrok še vedno predstavlja stereotipno, tj. kot bradatega moža z belo haljo, medtem ko je neko dekle zapisalo popolnoma iskreno: »Ne vem točno, kako si ga predstavljam, saj nam predstave ustvarja svet s svojimi slikami in podobami.« Sedem otrok ga doživlja kot duha, bitje oziroma osebo, ki nam pomaga, nekateri drugi pa kot vsemogočnega stvarnika ali »vodnika svoje rase«. Trije mladostniki ga vidijo kot enega izmed nas, saj nam je podoben. Takšno pojmovanje verjetno izvira iz učenja Cerkve, ki pravi, da je Bog ustvaril človeka po svoji podobi. Pet veroučencev na drugo vprašanje ni odgovorilo, medtem ko so ostali podali precej podobne odgovore. Kot dokaze za obstoj Boga vidijo Cerkev, Sveto pismo in sveto evharistijo, številne pretekle in sedanje čudeže. Štirje mladostniki so se v svojem odgovoru nagibali k naravi ter nastanku sveta, kar je razvidno že v sledečem odgovoru štirinajstletnega dekleta: »V Svetem pismu piše, da je Bog ustvaril zemljo v sedmih dneh. Nemogoče je ustvariti tako veliko in čudovito stvar v tako kratkem času, razen če si Bog, ki lahko dela čudeže.« Trije so odgovorili kratko in jedrnato – dokaz za obstoj Boga je vera. Dva petnajstletnika sta v odgovoru izstopala, saj sta razkrila svoj osebni odnos, ki ga gojita z Bogom. Fant je pri tem ciljalo na uresničene prošnje pri molitvi, dekle pa verjame, da se vse zgodi z razlogom in da ko gre vse narobe, ni konec. Verjame namreč, da ji Bog stoji ob strani in je na koncu vse v redu. Vprašanje o nevidnosti Boga je izvabilo iz mladostnikov raznovrstne misli. Nekateri so prepričani, da je neviden zato, da je lahko povsod prisoten in nam pomaga, drugi menijo, da ker je

duhovno bitje, tretji so se sklicevali na utelešeno dušo v Jezusu Kristusu, ki je po smrti in vstajenju odšla v nebesa, spet četrti so njegovo nevidnost prepoznali kot ločnico, ki Boga ločuje od človeka. Slednji se ga tako nikoli ne more polastiti, ga obvladovati ter videti kje je in kaj dela. Neki fant je zapisal takole: »Zakaj bi pa bil sploh viden? Dela lahko, kar hoče.« Pet deklet je bilo prepričanih, da nas Bog preko svoje nevidnosti uči, kaj pomeni verovati vanj, in odvraca od »fizičnega čaščenja«. Bog ne želi, da bi bil pomemben on, temveč njegova dela. Dva veroučenca na vprašanje, ali ima Bog začetek, nista odgovorila, deset jih je odgovorilo pritrdilno, enajst pa nikalno. Pri tem sta bila najbolj pogosta argumenta, da obstaja že od vekomaj in da ni bil ustvarjen. Na peto vprašanje, ki se dotika pogovora z Bogom, je pet fantov odgovorilo, da se z Bogom ne pogovarja na svoj način, medtem ko so vsi ostali odgovorili, da se. Eden izmed njih je zapisal, da se z Bogom pogovarja na nevsakdanjih mestih, drugi da se z njim pogovarja pred tekmo. Petnajstletnica si predstavlja, da Bog sedi nasproti nje in jo posluša, ko mu ona zaupa svoje težave. Velika večina devetošolcev je mnenja, da zlo in hudobija nista znamenje odsotnosti Boga, saj so se le trije iz med njih s to trditvijo strinjali. Pet mladostnikov je za vzrok vsega slabega navedlo obstoj druge sile oziroma satana, ki je bil prisoten že od začetkov. Dekle je odgovorila, da nič na svetu ni popolno, zato obstaja tudi trpljenje. Dva fanta sta prepričana, da zlo obstaja kot posledica svobodne volje, ki je bila dana človeku pri stvarjenju. Tri dekleta so za razliko od ostalih močno podarile, da nas Bog v življenju kaznuje oziroma nam na pot postavlja ovire, ki jih moramo premagovati, se iz napak učiti in se krepiti. Slabo so torej prikazale v luči nečesa višjega in boljšega. Več kot polovica mladostnikov je prepričanih, da ima Bog zaradi svoje vsemogočnosti za vse in za vsakogar svoj načrt in da je potek dogajanja v svetu odvisen zgolj od njega. Dva sta odgovorila nasprotno od ostalih. Svetovno dogajanje je rezultat delovanja ljudi, medtem ko Bog pri tem nima nobenega vpliva. Pet fantov je odgovorilo z da in ne, saj so prepričani, da so za potek zgodovine in sedanosti odgovorni ljudje, čeprav jih pri njihovem ravnanju usmerja Bog ter jim pomaga pri odločanju.

SKLEP

V diplomskem delu smo se posvečali otrokom in mladostnikom ter njihovi podobi Boga. Glede na zastavljene uvodne smernice, v katerih smo se spraševali o vlogi družine pri razvoju človeške osebe, smemo reči, da je le-ta zagotovo ena izmed najpomembnejših dejavnikov, ki človeka izoblikujejo že od prvih trenutkov obstoja. Obravnavali smo družino, kjer sta ob otroku poleg drugih članov prisotna tako mati kot oče, saj oba nosita svoj delež odgovornosti pri vzgoji ter postavljanju vzora za svoje potomce. Čeprav smo pri svojem delu ravnali na nek način preozko ali pristransko, saj smo se v empiričnem delu diplomske naloge posvetili zgolj otrokom iz pretežno krščanskega okolja, še vedno ob zbrani teoretični osnovi puščamo odprt prostor ter svobodo za nadaljnje raziskave v drugih kulturnih in verskih okoljih. Fowler je ves čas poudarjal, da verske izkušnje ne smemo enačiti z versko pripadnostjo, prav tako pa bi se z njim strinjala Rizzutova, ki je zagovarjala prepričanje, da čisto vsak človek osnuje intrapsihično podobo Boga, tudi če se kasneje ne opredeljuje za vernika.

Odgovori triletnih otrok so skopi, saj se, kot pravi teorija, njihov besedni zaklad šele gradi, a vendar nam ponujajo vsaj majhen vpogled v otroške predstave. Boga si predstavljajo kot vsemogočega stvarnika, ki skrbi za vse ustvarjeno. Zdi se, da v njih ne obstaja niti najmanjši dvom, da Boga ne bi bilo. Predšolski otroci med četrtim in šestim letom starosti so s svojimi risbami razkrili, kako močno na njih vpliva aktualno dogajanje v vrtcu, kjer preživijo svoje dopoldneve v varstvu vzgojiteljic. Ker je vrtec katoliški, se na vsakodnevni ravni srečujejo med drugim z molitvijo, s katoliškim naukom, s prazniki in z drugimi temami, ki so povezane z vero in Bogom. Sklepamo, da je to glavni razlog za motive njihovih risb, kot so: križi, svetniški sij, bela oblačila. Otroci se v tem obdobju odraščanja na nek način že osamosvajajo, a kljub temu pozorno opazujejo in posnemajo ljudi, ki so jim najbližje. Vzgojiteljica najstarejše skupine otrok je večkrat poudarila, da otroci v vrtcu ob vsakodnevnih aktivnostih, najsi gre za sprehod, igro, kosilo ali počitek, doživljajo trenutke obnemelosti ter čudenja nad Božjo roko. Cavallettjeva meni, da ravno čudenje, kot temeljna drža duha, vtisne celotnemu življenju religiozni značaj. (Cavalletti 2008, 128) Če se otrok nima ustaviti od ničemer, se mu vse začne zdeti enako in lahko izgubi zanimanje za karkoli. Motiva kot so križ ob kozolcu, kjer hčerka moli z očetom,

ali podoba pokojnega dedka, sta dobra pokazatelja, kako močno je povezana izkušnja transcendence z bližnjimi osebami.

Ob vstopu v šolo doživijo otroci močan preobrat, ki se odraža tudi v njihovem duhovnem čutenju. Iz risb veroučencev prvega in drugega razreda lahko sklepamo, da je njihova podoba Boga izrazito prepletena s podobo človeka. Pri teh risbah so poleg človeških likov pomembni detajli, kot so mavrica, rože, srce, sonce in besede, ki odražajo kvalitete presežnega. Boga vidijo kot ljubezen in usmiljenje. Če primerjamo odgovore otrok petega, šestega in devetega razreda, ki so jih navedli v vprašalniku v obliki tabele, potem ne najdemo večjih razlik. Razloga za tak končni rezultat ne poznamo, saj bi pričakovali ob teoretičnih smernicah očitnejši razvoj podobe Boga pri odraščajočih otrocih. Najverjetneje bi morali z njimi preživeti več časa, da bi si pridobili njihovo zaupanje, nakar bi lahko preko pogovora izvedeli, kako si dejansko predstavljajo Boga. Tako pa smo pridobili v naši raziskavi, razen izjem, večinoma odgovore, ki so jim bili posredovani s strani vzgojiteljev ter verske institucije. Vsekakor bi ta analiza lahko služila predvsem katehetom, da bi preverili vsesplošno poznavanje verskega nauka in doživljanje Boga, kot jim ga posreduje katoliška Cerkev. Drugi vprašalnik, ki je od mladostnikov zahteval bolj osebno izkušnjo, se je izkazal za bogatejšega z informacijami. Marsikateri odgovori so nas presenetili s svojo neposrednostjo in resnobo izražanja, ki ne more biti naučeno ali izmišljeno. Zopet poudarjamo, da bi bili odgovori lahko še bolj raznoliki, če bi si med seboj izmenjavali misli vrstniki, namesto da so bili otroci povabljeni k odgovarjanju pri veroučni uri. Kljub temu nam je uspelo pridobiti nek splošen okvir, ki se, čeprav ne v vsem, ujema z dognanji strokovnjakov. Zdi se, da bi bilo še posebej zanimivo izvesti podobno raziskavo z otroki, ki odraščajo ali so odraščali v okolju, kjer so še bolj vidne razlike med socialnimi sloji ljudi, med rasami, verskimi pripadnostmi, vrstami družin ter vedenjem posameznih staršev. Tako bi lahko potrdili ali ovrgli domnevo znanstvenikov, da otrok v primeru agresivnega vedenja staršev doživlja Boga kot negativnega in podobno. Za večinoma podeželsko okolje, iz katerega prihajajo otroci in mladostniki, sodelujoči v naši raziskavi, je še vedno značilna tradicionalna krščanska vernost. To se odraža v razmeroma velikem vpisu otrok k verouku in pripravi na zakramente, čeprav že opazamo znake naraščajoče sekularizacije.

Za otrokov verski razvoj so torej v največji meri odgovorni starši, zato ni čudno, da si kateheza današnjih dni za ciljno skupino izbira družine. Vsekakor je potrebno, da dodamo

vlogi družine še misel Erika Eriksona, ki meni sledeče: »Vera staršev, ki podpira prve začetke novorojenčkovega zaupanja, vse življenje tudi sama potrebuje podporo institucionalno organizirane religije. Zaupanje, ki se rodi ob prejemanju ljubeče nege in naklonjenosti, dejansko postane preizkusni kamen resničnosti prejete religije« (Erikson 1950, 250). Institucija namreč ob pravem delovanju daje staršem moč, da svoje potomce hranijo z življenjsko vero, s katero bodo premagovali najrazličnejše ovire ali krize, ter z moralnimi vrednotami in s krepostmi, ki jih bodo nosili v sebi vse življenje.

POVZETEK IN KLJUČNE BESEDE

Diplomsko delo obravnava vprašanje podobe Boga pri otroku in mladostniku. Prva leta življenja otroka so namreč ključna za razumevanje ne le kasnejših vzorcev vedenja ali mišljenja odrasle osebe, temveč tudi duhovne oziroma religiozne dimenzije človeka. Avtorica v prvem delu predstavi pogled nekaterih strokovnjakov na psihofizični razvoj otroka, obenem pa upošteva vlogo, ki jo pri tem razvoju odigrata okolje in družba. Najpomembnejši dejavnik so seveda primarni odnosi s starši, ki postanejo v kasnejših letih model za umestitev podobe boga. Drugo poglavje vsebuje še bolj podroben teoretični pristop stopenj duhovnega ter verskega zorenja, kjer je razviden pomemben prispevek Erika Eriksona in Jamesa W. Fowlerja. Po njunem mnenju do rasti religiozne razsežnosti privedejo psihosocialne krize oziroma izzivi, ki pomenijo odločilen trenutek za posameznikovo osebnost in niso nekaj negativnega. Čeprav teoretični poglavji diplomskega dela razumeta pojem vere kot odnos človeka z bogom na splošno in presega okvirje verske pripadnosti, tretji del z empirično metodo pogovora, risanja in vprašalnikov podaja podobo Boga otrok in mladostnikov, ki večinoma prihajajo iz krščanskega okolja. Njihove predstave se do določene mere skladajo z dognanji strokovnjakov, medtem ko na nekaterih mestih odstopajo, najverjetneje zaradi pogojenosti z okoljem. Sklepne vrstice diplomske naloge torej potrjujejo predhodno omenjene teorije, a na podlagi nepopolnih odgovorov dopuščajo nadaljnje raziskave z otroki, ki odraščajo ali so odraščali v okolju, kjer so še bolj vidne razlike med socialnimi sloji ljudi, med rasami, verskimi pripadnostmi, vrstami družin ter vedenjem posameznih staršev. Tako bi lažje potrdili ali ovrgli znanstvena prepričanja, da otrok v primeru agresivnega vedenja staršev doživlja boga kot negativnega in podobno.

KLJUČNE BESEDE: podoba Boga, psihofizični razvoj otroka, odnosi v družini, medosebni psihični prostor, razvoj osebne identitete, vera v Boga.

ABSTRACT AND KEYWORDS

This diploma thesis discusses the question of God's role in the life of children and adolescents. The first few years of a child's life are fundamental for understanding behavioural and thinking patterns of adults and spiritual or religious dimensions of individuals. The author of this paper presents different professionals' views on psychophysical development of children and at the same time considers the role of the environment and society. The most important factor is the primary relationship with parents, who later in life become the embodiment for their notion of God. The second chapter details the theoretical approach regarding the stages of spiritual and religious development, including a notable contribution by Erik Erikson and James W. Fowler. They believe that psychosocial crises and challenges lead to religious growth. Such events mark crucial moments for one's personality and should not be considered as something negative. Even though the two theoretical chapters of this diploma thesis consider faith as one's relationship with God in general and surpass the limits of religious affiliation, the third part depicts God's image through the empirical method of conversation, drawing and questionnaires as seen by children and adolescents who mostly come from catholic environment. Their notions are to some extent in accordance with the expert's conclusions, but they do deviate in some respects, which is mostly due to environmental determinism. The conclusion therefore confirms the theories, however, incomplete answers leave room for further research on children who are currently or were growing up in an environment with more prominent differences between social classes, races, religions, family types and parent's behaviour. With such research, it would be easier to confirm or deny different scientific beliefs, for example that children see God as something negative if their parents are aggressive.

KEYWORDS: image of God, psychophysical development of a child, relationships in the family, interpersonal physical space, identity development, faith in God.

SEZNAM REFERENC

- Burger, Magda. 2008. Bog je ljubezen. V: *Kateheza oblikuje podobo Boga: zbornik*, 38. katehetski simpozij, 39–63. Ljubljana: Slovenski katehetski urad.
- Busslinger-Simmen, Helen in drugi. 1989. *Otrok se ob starših srečuje z Bogom*. Ljubljana: Katehetski center.
- Cavaletti, Sofia. 2008. Otrokove verske zmožnosti : Opis izkušnje s tri- do šestletnimi otroki. Ljubljana: Uršulinski zavod za vzgojo, izobraževanje in kulturo.
- Erikson, Erik. 1950. *Childhood and Society*. New York: Harper and Row.
- Fowler, James W. 1981. *Stages of faith: the psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper.
- Gostečnik, Christian. 2006. *Neustavljivo hrepenenje*. Ljubljana: Brat Frančišek.
- Nemetschek, Monika. 1986. *Bog v življenju otroka*. Ljubljana: Katehetski center.
- Prijatelj, Erika. 2008. *Psihološka dinamika rasti v veri*. Maribor: Slomškova družba, Slomškova založba.
- Simonič, Barbara. 2007. Za otroke Bog preprosto je!. *Naša družina: mesečna priloga tednika Družina*, št. 8–9: 12–13.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod z devterokanoničnimi/apokrifnimi knjigami*. 2012. Osnovna izd., 10. natis. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.